

**‘Ouvrés, ouvrés, chastelain!
C’est l’infortunés rois de France’**

Crécy 1346 et l’identité Française

Paper voor het vak OS III ‘Oorlog en Vrede’ / Docent: A.J. van den Hoven van Genderen

Van: Martijn van Dijk / stud.nr. 9317139

Van Leeuwenhoekstraat 3 / 3514GW Utrecht /martijn.van.dijk@gmail.com

INHOUD

Inhoudsopgave	1
Fotobijlschrift	2
Inleiding	3
Crécy, 26 augustus 1346	5
De contemporaine blik: 'La fleur de chevalerie a chu'	8
De 19 ^e eeuwse blik: Qu'est-ce que une nation?	12
De 20 ^e eeuwse blik: Identité nationale au Moyen Âge: biensûr!?	14
Conclusie	19
Literatuurlijst	22

Fotobijschrift

Aan het einde van de doorweekte zondagmiddag van 28 februari 2010, parkeerde ik mijn babyblauwe Citroën Xantia op de kasseien aan de voet van het flauw oplopende plein in het op dat moment van menselijke aanwezigheid verstoken lijkend Crécy en Ponthieu¹. De gedenksteen voor de 'déconfiture' die zich hier een kleine zeven eeuwen eerder had afgespeeld stond, donker-glimmend van de regen, halverwege het plein. Ik liep erheen, een beginnend gevoel van door ernst ingegeven opwinding kon en wilde ik niet ontkennen. Ik maakte foto's, af en toe om me heen loerend of ik niet vanachter de vergeelde vitrages van het doods ogende café aan de overkant werd bespied door wantrouwende dorpelingen. 'A la memoire des Français morts en defendant leur patrie le 26 août 1346' las ik. Dat kon natuurlijk niet. Tenminste: die dode Fransen wel, dat waren er op die dag heel veel. Maar dat 'vaderland', dat was toch een notie die toentertijd niemand kende, laat staan gebruikte? Die imposante steen op dat verregende plein moest dus op zijn vroegst uit de 19e eeuw stammen², die eeuw waarin het nationalisme werd uitgevonden. De op het monument uitgebikte zin was niets meer en niets minder dan negentiende-eeuws hineininterpretieren naar de Middeleeuwen toe. In één oogopslag ontmaskerd, ik was tevreden over mezelf. Vooralsnog in elk geval.

¹ <http://www.crecyenponthieu.com/> Geraadpleegd op 26-08-2010.

² Ibidem, : Het monument stamt uit 1905.

Inleiding

In de vroege ochtend van 26 augustus 1346 betrokken zo'n 15.000 Engelse ridders, boogschutters en soldaten de top en de flanken van een flauw oplopende heuvel, enkele honderden meters ten noordoosten van het Normandische dorpje Crécy in het graafschap Ponthieu. Achter hun rug een uitgestrekt woud, tegenover hen een glooiend landschap waar vanuit het zuidwesten rond het middaguur een ongeveer twee keer zo groot Frans ridderleger naderde. Nauwelijks 24 uur later was er van de Franse numerieke overmacht weinig meer over dan een grote hoeveelheid dode ridders, voetvolk en Genuese boogschutters. En diegenen die niet op het slagveld waren gesneefd vormden een volkomen gedesintegreerde, chaotische massa vluchtelingen, achtervolgd door Engelse ruiters. Met een uitgekiende strategie waarop de Fransen zich letterlijk en figuurlijk te pletter liepen, sleepten de Engelsen een onverwachte en dus des te klinkender overwinning uit het vuur. De eerste van vele, met als andere opmerkelijke uitschieters de Slag bij Poitiers in 1356 en de Slag bij Azincourt in 1415, die de Honderdjarige Oorlog tussen de Engelse en Franse koningen later voor een groot deel zou karakteriseren. Althans, voor zover het gaat om het collectieve geheugen en het daaraan vaak schatplichtige populair-historische genre. Feitelijk kwamen dergelijke grote veldslagen namelijk aanzienlijk minder vaak voor en waren bovendien van veel geringer militair gewicht dan historici lang geneigd waren te denken.³

Vanwege de grote rol die deze veldslagen in het collectieve geheugen blijven spelen, grijpen Hans Manders en ik in onze papers de gebeurtenissen bij Crécy en Azincourt aan als startpunt van ons onderzoek naar de invloed van juist deze veldslagen op de vorming van het nationale zelfbeeld van respectievelijk Engeland en Frankrijk. Cher ami Manders neemt de Engelse kant van de zaak voor zijn rekening, ik de Franse, om uiteindelijk in onze conclusie deze twee gezichtspunten naast elkaar te leggen en mogelijke verschillen of overeenkomsten aan te stippen en waar mogelijk te duiden. Daarbij nemen we een aantal 'ijkpunten' in de geschiedenis waaraan we de vorming van dat nationale zelfbeeld op een veelzeggende manier denken te kunnen aflezen. Het eerste is, uiteraard, de contemporaine receptie van de beide veldslagen. Hoe hebben kroniekschrijvers de slagen beschreven, geïnterpreteerd en gewaardeerd? Het tweede ijkpunt wilde ik situeren in de periode van het 'Ancien Régime' en meer bepaald tijdens de glorieperiode van de Franse monarchie onder Lodewijk de Veertiende, de tweede helft van de zeventiende eeuw. Frankrijk manifesteerde zich als het stralende middelpunt van Europa op politiek, cultureel en militair gebied. Hoe keek men in die

³ Prestwich, M., *Armies and warfare in the Middle Ages, The English experience* (New Haven 1996) 281 & 305.

positie naar de pijnlijke, want zo opzichtige, nederlagen van enkele eeuwen eerder, waarin het Valois koningshuis allesbehalve schitterde als de zon? Een even schitterend als wat later bleek in dit bestek té ambitieus ijkpunt, aangezien ik in Nederland hoegenaamd niets kon vinden dat juist deze Franse bloeiperiode bestreek en daarbij óók nog de Honderdjarige Oorlog van kanttekeningen voorzag. Wellicht is dit een terrein waarin lacunes kunnen worden opgevuld. Vandaar dat ik als tweede ijkpunt de negentiende eeuw heb gekozen waarin het nationalisme als ideologie zijn intrede deed en het schrijven van een nationale geschiedenis van eminent belang was. Hoe was toen de waardering voor de Honderdjarige Oorlog (niet voor niets een term die juist toen werd gemunt?)⁴ in het algemeen en die van de dramatisch verlopen slag bij Crécy in het bijzonder? Tot slot pak ik een aantal hedendaagse historici uit de kast die zich hebben uitgelaten over de Franse identiteit en vooral wanneer die nationale identiteit als karaktereigenschap van het overgrote deel van de bevolking ging gelden. 'Mourir pour la patrie' was 'ineens' een gegeven dat een belangrijke rol ging spelen in de beslissing aan een veldtocht of veldslag deel te nemen. Wanneer en hoe is dat zo ontstaan?

De vraag die bij al deze punten moet worden beantwoord is óf, en zo ja hoe, de nationale identiteit van Frankrijk en de Fransen doorklinkt in de historische bronnen uit deze drie perioden. Wanneer is het zaadje van die veelbezongen, want volgens velen unieke en eeuwenoude, nationale identiteit van Frankrijk geplant en ontkiemd? De beantwoording van die vraag kan mogelijk aantonen in hoeverre de veldslagen bij Crécy en Azincourt bouwstenen hebben geleverd voor de vorming van die identiteit. Die vraag is mede daarom interessant omdat het in deze gevallen gaat om 'verlies', mogelijk zelfs schaamte, kortom een twijfelachtige bladzijde in de Franse geschiedenis. Schitterende wapenfeiten zijn tenslotte altijd makkelijker op het fiere blazoen van de nationale identiteit terug te vinden dan pijnlijke nederlagen. Zijn de veldslagen die wij hier bij de horens vatten stiefmoederlijk behandeld, hield men ze latere generaties voor als een waarschuwing tegen hoogmoed en arrogantie of werden ze gezien als een onlosmakelijk deel van de Franse ziel: de grandeur die tot veel moois leidt, maar af en toe wel móet struikelen over zijn eigen grote voeten?

Pas sinds enkele decennia wordt er door historici gesuggereerd dat de middeleeuwen als 'proto-bakermat' gelden voor natievorming en de vorming van een nationale identiteit. Tot nu toe was de negentiende eeuw de 'eeuw van het nationalisme', maar sommige historici wijzen hier en daar ook al op de middeleeuwse bron van natieontwikkelingen die in de negentiende eeuw manifest werden. Dit gebrek aan een flink reservoir aan literatuur, laat staan aan bronnen, kan twee dingen

⁴ De eerlijkheid gebiedt te vermelden dat op de datering van de term 'Honderdjarige Oorlog' in de negentiende eeuw wel iets valt af te dingen. Jean-Marie Moeglin boog zich in een artikel uit 2006 over de kwestie en toont aan dat Froissart in zijn 'Chroniques' herhaaldelijk twijfelt over de naam die hij het conflict dat hij beschrijft al geven: 'Honderdjarige Oorlog' of een 'Prinselijke Twist'. Moeglin, p.429-470.

betekenen: onze vraagstelling is onzinnig en niet ter zake doende, of er is een braakliggend terrein waarin we voorzichtig jonge aanplant een kans kunnen geven. Wij zijn van het laatste uitgegaan, waarbij we voor lief nemen dat we genoodzaakt zullen zijn vaker stelling te nemen dan misschien gebruikelijk is bij een dergelijk paper.

Crécy, 26 augustus 1346

Bij de voorbereiding van de veldslag aan het einde van de zomer van 1346 was de Engelse koning Edward III niet over één nacht ijs gegaan. Te zeggen dat hij na de landing in Normandië, anderhalve maand eerder, zijn expeditie door het noorden van het Franse koninkrijk, die hem tot 25 kilometer ten westen van Parijs bracht, minutieus had uitgestippeld om zich vervolgens onverkort aan de tevoren bepaalde route te houden, gaat wat ver. Maar dat hij Philippe VI van Valois op die bewuste dag in augustus aan zag komen bij Crécy en Ponthieu, enkele kilometers ten noordwesten van Abbeville, was zeker geen gelukkig toeval. Edward III wilde waarschijnlijk niets liever dan juist op deze plek, geografisch gezien een buitenkansje⁵, zijn zorgvuldig opgebouwde steekspel met zijn concurrent voor de Franse troon laten culmineren in een grote veldslag.⁶ Eerdere uitnodigingen van Philippe om slag te leveren had hij niet voor niets afgewezen.⁷ Dat zijn strategie echter zó succesvol zou zijn als 's ochtends bleek, toen hij de ravage van het slagveld overzag en de hem de voorgaande nacht gemelde aantallen van vele honderden of zelfs duizenden gesneuvelde en gewonde Fransen bewaarheid werden, had hij niet kunnen bedenken. Jean Froissart, kroniekschrijver en de belangrijkste contemporaine historicus van de Honderdjarige Oorlog tekende de slag ruim 20 jaar later op in Boek I van zijn *'Chroniques.'* Hij spreekt zonder omhaal van 'la grant desconfiture des comunautés (...) des barons et chevaliers de France'.⁸ Op die omschrijving valt weinig af te dingen, want als voor Engelssprekende oorlogvoerenden ooit de filmische uitspraak: 'The whole place

⁵ Een lichte helling in het landschap waar de Engelsen zich konden verschansen en vanuit een verdedigende positie de veldslag konden voeren. Achter hun linies lag het woud van Crécy dat zich uitstekend leende voor het beschut opstellen van de bagagetrein.

⁶ Ayton, A. en Preston, P., *The Battle of Crécy, 1346* (Woodbridge 2007) 73-74 'the evidence suggests that the plan to march towards Ponthieu, which is implicit in Edward's letter of 29 July, (...) was a strategic option that had been planned before the army left England'.

⁷ Ayton, *Battle of Crécy*, 37.

⁸ Diller, G.T. (red.), *Chroniques de Jean Froissart* (Geneve 1991), 738 ('de grote nederlaag van de broederschap van edelen en ridders van Frankrijk')

smelled like ... victory'⁹ van toepassing was, dan was het wel bij Crécy, in de vroege zondagochtend van 27 augustus 1346.

De vraag dringt zich op hoe die slag voor de Engelsen zo succesvol en voor de Fransen zo deplorabel kon verlopen. En deplorabel is misschien nog zwak uitgedrukt: de slag bij Crécy kreeg niet voor niets de etiketten 'déconfiture' en 'désastre' opgeplakt.¹⁰ Beide partijen lijken namelijk op het eerste gezicht de meest onverwachte kaart uit het spel te hebben getrokken. Want een relatief klein Engels leger, vermoeid door lange afmattende dagmarsen, dat op vreemde bodem een eclatante overwinning behaalt op een veel groter Frans leger dat, in tegenstelling tot de Engelsen, met een machtige cavalerie en een grote hoeveelheid zwaarbewapende edelen en ridders het strijdperk kon betreden, was op het Europese vasteland *against all odds*. 'Edouard III (...) voit se réaliser le miracle (sic!): sans même s'engager à fond, il est vainqueur'.¹¹ Voor de Engelsen een in de schoot geworpen wonder, voor de Fransen een volkomen onverwachte *déconfiture* en een *désastre*. Nadere bestudering van de aanloop naar en de slag zelf levert echter een ander, minder van gelukkige toevalligheden aan elkaar hangend, beeld op.

De Engelsen hadden zich tamelijk nauwgezet voorbereid op de slag waar de Fransen een gedegen voorbereiding opzichtig hadden nagelaten, overlopend van zelfvertrouwen gezien de numerieke overmacht van het Franse ridderleger en zijn machtige cavalerie.¹² Dat de koning en zijn militaire raadgevers in 1346 deze kapitale misvatting huldigden, valt nog enigszins te rechtvaardigen. Het conflict met de Engelsen was tenslotte nog jong en de overtuiging dat het Franse ridderleger de sterkste militaire macht van Europa was, had na de Slag bij Bouvines in 1214 nog niet aan kracht hoeven inboeten: 'Du croisé et du combattant de Bouvines, ils (de ridders) ont encore l'allure générale: celle d'un cavalier lourd, solidement appuyé sur les étriers dont il s'aide quand il lui faut soudain projeter, á la pointe de la lance, toute sa force vers l'avant'.^{13 14} Maar dat men in 1356 (Poitiers) en 1415 (Azincourt) onverkort aan hetzelfde waanbeeld vasthield valt moeilijk te billijken. Opnieuw, net als bij Crécy, voerden de Franse ridders de ene na de andere onbeholpen charge uit waarbij keer op keer vruchteloos werd aangevallen waardoor het voetvolk werd vertrapt. Als het niet

⁹ Colonel Kilgore in 'Apocalypse Now'.

¹⁰ Froissart (in Diller, 738) heeft het over 'la grant desconfiture', historici als Favier (117) en Blier (28) van 'désastre'. Françoise Autrand (Ayton 273-274) geeft een opsomming van het gebruik van dezelfde terminologie in enkele (volgens haar: alle) kronieken die Crécy behandelen.

¹¹ Favier, J., *La guerre de cent ans* (Parijs 1980), 117 'Edward III ziet het wonder geschieden: zelfs zonder zich in de strijd te storten, is hij de winnaar'.

¹² Ayton, *Battle of Crécy*, 274.

¹³ Favier, *Guerre de cent ans*, 114.

¹⁴ De Guldensporenslag van 1302, waarbij het Franse ridderleger werd verslagen door de piekeniers en boogschutters van het Graafschap Vlaanderen had blijkbaar weinig indruk gemaakt. (MvD)

zo'n trieste en dramatische vertoning was geweest zouden de nederlagen bijna lachwekkend zijn. Blijkbaar ging voor het Franse ridderleger in de Honderdjarige Oorlog het tegenwoordig populaire militaire regime van 'lessons learned' niet op. Uit een recente studie¹⁵ blijkt overigens dat ook het Nederlandse leger tot diep in de vorige eeuw niets van haar fouten leerde, dus de middeleeuwse Fransen erg hard hierover vallen is niet helemaal fair. Bovendien is het zaak in acht te nemen dat tussen de slagen bij Poitiers en Azincourt 59 jaar verstreek. In bijna twee generaties kan een hoop kennis en ervaring in het vergeetboek zijn geraakt, zoals eerder aangestipt kwamen dergelijke grote veldslagen waarschijnlijk veel minder voor dan lange tijd werd aangenomen.¹⁶ Desalniettemin blijven de bovengenoemde vernietigende nederlagen tot de verbeelding spreken.

Zo opgetogen als de Engelse koning, en Franse troonpretendent, Edward III zich na de zege moeten hebben gevoeld, zo miserabel was de Franse koning eraan toe. Als een dief in de nacht had Philippe VI zich, nadat hij begreep dat de ramp die zich voor zijn leger voltrok onomkeerbaar was geworden, uit de voeten gemaakt om zich met enkele getrouwe edelen in het kasteel van Labroye in veiligheid te brengen.¹⁷ Iets van zijn gemoedstoestand valt af te lezen aan de uitroep waarmee hij de kasteelheer van Labroye trachtte te vermurwen de poort, midden in de nacht, open te gooien: 'Ouvrés, ouvrés chastelain! C'est l'infortunés rois de France'^{18 19}. Te meer onfortuinlijk omdat hij zich moet hebben gerealiseerd dat, als hij het advies van een belangrijk deel van zijn hoge commandanten had overgenomen, hij waarschijnlijk ook op deze plek was geweest. Maar dan met een volkomen intact leger. Een leger dat de tijd had gehad zich te groeperen, uit te rusten en zich zodoende van een betere startpositie te voorzien dan bij de overhaaste aanval van die namiddag toen enkele legeronderdelen, vrijwel de hele infanterie (zeker 2000 man) en alle voorraden nog verspreid onderweg waren vanuit Abbeville naar Crécy.²⁰ Ondanks het feit dat militair-historici de rol van de infanterie op het middeleeuwse slagveld lang als onbeduidend hebben gekarakteriseerd,²¹ is

¹⁵ Hoff, M. C.; Roitero, D. L., *Militaire misstappen van de Nederlandse Leeuw : een vergelijkende analyse van oorlogsplannen en oorlogvoering in Nederland en Nederlands-Indië, 1825-1950* (1995)

¹⁶ Prestwich, M., *Armies and warfare in the Middle Ages, The English experience* (New Haven 1996) 305-308.

¹⁷ Favier, *Guerre de cent ans*, 119.

¹⁸ Buchon, J.A.C. (red.), *Les Chroniques de Sire Jean Froissart*, (Parijs 1867) 240.

¹⁹ Over de juiste interpretatie van Philippe's hartekreet is het debat de afgelopen eeuwen trouwens vaak opgelaaid. Voor een korte taalkundige uitleg hierover van filoloog en taalwetenschapper André Lévy: <http://www.youtube.com/watch?v=Z5wQHeRfJE&feature=related> (geraadpleegd op 28-08-2010).

²⁰ Sumption, J., *The Hundred Years War, Volume I: Trial by Battle* (Londen 1990) 525-526.

het niet heel stoutmoedig van een ander verloop van de slag uit te gaan als Edward III een dag later het volledige en uitgeruste Franse leger tegenover zich had gevonden.

Philippe VI stond er bij zijn terugkeer in Parijs gekleurd op bij zijn onderdanen en geldschieters. De verontwaardiging over de smadelijke nederlaag van zijn trotse ridderleger tegen het minderwaardige boogschutter-gajes van de Engelsen was groot. Daar kwam nog bij dat hij niet in staat was gebleken de burgers van Calais te beschermen tegen het beleg en de daaropvolgende inname door Edward III. De kritiek van de Staten-Generaal van 1347 was dan ook niet mals: 'Vous êtes allé en ces lieux honoré, et à grand compagnie, à grands coûts et à grand frais. On vous y a tenu honteusement et ramené vilainement. On vous a toujours fait donner des treves, bien que les ennemis fussent en votre royaume... Par de tels conseils, vous avez été déshonoré!'²² Zo smaakte de koning 'Le fruit amer de la défaite' en raakte het verdeelde Frankrijk in een diepe politieke crisis, met als *finishing touch* de Pest die het koninkrijk en zijn bevolking vanaf 1348 gedurig teisterde.²³

De contemporaine blik: 'la fleur de chevalerie a chu'

In het boek *1515 et les grandes dates de l'histoire de France*²⁴ poogt samensteller Alain Corbin de historische lacunes in de kennis van de hedendaagse Franse scholier op te vullen met een tachtigtal data van belangrijke gebeurtenissen tussen 600 vóór Christus en het einde van de Eerste Wereldoorlog in 1918. Een canonachtig project en daarom een aardig inkijkje in wat voor de Franse schoolgaande jeugd aan het begin van de 21e eeuw wordt gezien als elementaire kennis over de Franse nationale geschiedenis die een bouwsteen is van de nationale identiteit. Zwarte bladzijden worden niet gemeden. Zo staan de jaartallen 1346 (Crécy), 1356 (Poitiers) en 1415 (Azincourt) met een korte uitleg van de daarbij behorende zware Franse nederlagen, keurig vermeld. Niet zo verwonderlijk aan het begin van de 21e eeuw wellicht, maar het geval wil dat de pijnlijke nederlagen van de ridderlijke voorvaderen sinds ze te betreuren waren nooit zijn weggemoffeld in historische werken. Er ging mogelijk een goddelijke waarschuwing van al die nederlagen uit, die de kroniekschrijvers de lezer allerminst wensten te onthouden.

²¹ Zie voor een uitwerking van deze these onder andere de werken van: Oman, C., *The Art of War in the Middle Ages*, Lot, F., *L'art militaire et les armées au moyen âge en Europe et dans le Proche-Orient* Verbruggen, J.F., *The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Ages: from the eight century to 1340*.

²² Favier, *Guerre de cent ans*, 127.

²³ Ibidem, 217.

²⁴ Opvallend voor een Nederlander als ik, die bij de vraag naar de belangrijkste datum in de Franse geschiedenis onmiddellijk '1789' zou uitroepen. Mis. Corbin noemt 1515 niet voor niets in de titel en Blier schrijft: 'Marignan, 1515! Voilà la date probablement la plus connue de notre histoire.' Blier, *Les grandes batailles de l'histoire de France* (Parijs 2009) 1.

Volgens verschillende kroniekschrijvers (Froissart, Jean le Bel en de onbekende schrijver van de *Chronique des quatre premiers Valois* om er een paar te noemen) waren er meerdere oorzaken aan te wijzen voor de vernederende nederlagen. De ijdelheid, de trots en de hebzucht van de Fransen²⁵, de stijfkoppigheid van de respectieve koningen²⁶ en de Babylonische ballingschap van de pausen in Avignon tussen 1309 en 1378, deden de toorn Gods op Frankrijk neerdalen. De Engelsen dienden daarbij als gewillig instrument om Gods straf ten uitvoer te leggen die de zondige Fransen over zichzelf hadden afgeroepen.²⁷ En tenslotte kreeg ook de onoverwinnelijk geachte Franse cavalerie, gevormd door de crême de la crême van de Franse ridders, zijn trekken thuis van de chroniqueurs: door een opeenstapeling van onhandige tactische manoeuvres en bij gebrek aan een effectieve bevelvoering op het slagveld hielpen zij zeker lijkende overwinningen om zeep.^{28 29} De Engelsen mochten zich derhalve verheugen in de wetenschap dat de Almachtige aan hun kant stond. Dat was volgens hen ook de reden dat ze aan het langste eind trokken: God wilde het zo. Uiteraard deden ze dat niet zonder de beslissende inzet van de boogschutters met hun effectieve ‘longbows’ en hun defensieve strijdtactiek waarbij ridders te voet vochten.^{30 31}

Al met al is het niet vreemd dat de kroniekschrijvers het optreden van de koning en zijn leger niet met milde blik bezagen. De koning had zichzelf en zijn koninkrijk te schande gemaakt. De eer van Frankrijk was in het geding. Want ‘la fleur de chevalerie a chu’ en God ‘deposuit potentes de sede et exaltavit humiles’.³² Enige nederigheid leek op zijn plaats, de Fransen zaten tenslotte duidelijk in de hoek waar de klappen vielen, zoals hierboven beschreven. De kritiek over het gehaaste optreden van Philip mag dan meer dan eens vernietigend zijn geweest³³, op spaarzame momenten werd het besmeurde blazoën van de koning schoongepoetst. Een belangrijk voorbeeld daarvan is een Parijse kroniek uit 1409³⁴. Daarin wordt opvallend genoeg, althans in vergelijking met de chroniqueurs die hierboven zijn opgevoerd, gesproken over evenveel slachtoffers bij de beide strijdende partijen op de bewuste dag in augustus 1346. Volgens de auteur kan daar maar één oorzaak aan ten grondslag liggen: zonder twijfel patriottisme.³⁵ En nu zijn we langzaam aanbeland bij waar het in dit paper allemaal om te doen is, de beantwoording van de vraag in hoeverre de Slag bij Crécy heeft

²⁵ Ayton, *Battle of Crécy*, 287.

²⁶ Favier, *Guerre de cent ans*, 127.

²⁷ Allmand, C.T., *Lancastrian Normandy 1415-1450, The history of a Medieval occupation* (Oxford 1983) 212.

²⁸ Ayton, *Battle of Crécy*, 288.

²⁹ Sumption, *Hundred years war*, 531.

³⁰ Sumption, *Hundred years war*, 531.

³¹ Prestwich, *Warfare*, 318-323.

³² Ayton, *Battle of Crécy*, 274.

³³ Ibidem, 274.

³⁴ Guenée, B., (red.) *Le métier d'historien au Moyen Age* (Parijs 1977) 184.

³⁵ Guenée, *Le métier*, 213.

bijgedragen aan de vorming van een nationale Franse identiteit. Degenen die daarvoor in eerste instantie verantwoordelijk zijn, waren de chroniqueurs die, liefst, maar feitelijk bijna nooit, met hun neus op de gebeurtenissen stonden.

Onbevredigend genoeg moeten we daarvoor direct Crécy verlaten aangezien het tamelijk ondoenlijk bleek de literatuur over deze éne slag (ondanks het feit dat er een aanzienlijke hoeveelheid materiaal over te vinden is) te extrapoleren naar beweringen over de nationale identiteit. Veel, zo niet alles, wat over dit onderwerp door historici en proto-historici geschreven is en wat betrekking heeft op Frankrijk als natie, als 'patrie', is opgehangen aan de Honderdjarige Oorlog als geheel: 'aussi, en 1328, c'est au nom de (cette) conscience nationale qu'ils (les Français, MvD) refusent un roi anglais; la guerre de Cent Ans, guerre nationale des le départ, les défaites, la division du royaume ont suscité une véritable résistance patriotique et ont imposé à tous les habitants une "nationalité"'.³⁶ Dat zijn nogal boude beweringen, waar het boek van Guenée overigens mee doorspekt is. C. T. Allmand, die meerdere boeken over de Honderdjarige Oorlog heeft geschreven, is het echter volslagen met hem oneens: 'Contemporaries often regarded the Anglo-French rivalry as an aspect of a civil war rather than a war between two kings or kingdoms'.³⁷ Laat staan dus een oorlog tussen twee entiteiten die hun schuchtere eerste stappen zetten op het pad van natievorming. Andrew Baume onderstreept die 'eenheid' van Fransen en Engelsen ook in *Un espace coloniale et ses avatars: naissance d'identités nationales d'Irlande, Angleterre et France*. Hij ziet niet alleen culturele verbanden, maar spreekt expliciet van de éénheid van de Engelse adel en de Franse adel. Dus moeten we de Honderdjarige Oorlog niet zien als een conflict tussen twee koninkrijken of twee dynastieën, maar als 'the unconscious struggle of a class against trends which must ultimately destroy it.' Een op het eerste gezicht vreemde verbroedering in tijden van oorlog, maar de strijd tegen hun uiteindelijke ondergang bond de Engelse en Franse elites meer *than meets the eye*, aldus Baume.³⁸ Speculatief misschien en mogelijk te veel beïnvloed door *hindsight*, maar desalniettemin een interessante these.

Misschien is Allmand zo langzamerhand een roepende in de woestijn aan het worden, want ook iemand als Josep Llobera is allesbehalve te beroerd om het ontstaan van naties en de daaraan gekoppelde nationale gevoelens al in de Middeleeuwen te plaatsen. In zijn boek *The God of*

³⁶ Guenée, *Le métier*, 233.

³⁷ Allmand, C.T., *Lancastrian Normandy 1415-1450, The history of a Medieval occupation* (Oxford 1983) 213.

³⁸ Baume, A., *The loss of Normandy: context and consequences*, in: Bourgne, F., Carruthers, L.M., Sancerre, A., *Un espace colonial et ses avatars Naissance d'identités nationales: Angleterre, France, Irlande (Ve-XVe siècles)* (Parijs 2008) 102.

*Modernity, the development of nationalism in Western Europe*³⁹ beweert hij dat nationalisme geseculariseerde religie is. In dat geval is het ook veel makkelijker de kiem van nationalisme in de van religie doordrenkte Middeleeuwen te zoeken. Niet voor niets ruimt Bernard Guenée in *Le métier d'historien au Moyen Age* een hoofdstuk in voor wat door Guenée en de zijnen wordt gezien als de eerste echte nationalist van Frankrijk: humanist Robert Gaguin (1433-1501). In diens *Compendium de Francorum origine et gestis* lijkt Gaguin zijn liefde voor het vaderland van de bladzijden te willen schreeuwen. '...il affirme à plusieurs reprises que ce qui le pousse à écrire c'est "l'amour de la patrie", que sa principale préoccupation d'historien c'est "l'amour de la gloire de sa patrie"; qu'il défende son patrie contre ses détracteurs, qu'il célèbre ses rois, qu'il exalte son passé'.⁴⁰ Het verleden dus. En de glorie. En waar werd glorie zoal gevonden? Juist, op slagvelden. Zoals op die van Crécy. Alleen was er daar bijna geen Franse ridder die volgens de chroniqueurs eervol ten onder ging, dat was voorbehouden aan de blinde koning van Bohemen: Jan van Luxemburg. Op diens uitdrukkelijke bevel werd hij door zijn schildknapen naar het midden van het strijdgewoel geleid en sloeg daar met doodsverachting om zich heen, de ene na de andere Engelsman over de kling jagend. Uiteindelijk was de overmacht te groot en stierf hij, volgens de regels van het spel, ter plekke in het harnas.⁴¹ Had een koning namelijk eenmaal het slagveld betreden, dan kon hij alleen terugkeren als overwinnaar. De benen nemen omdat de grond te heet onder zijn voeten werd of zelfs maar tijdelijk terugtrekken om op een later, beter, moment opnieuw een charge te wagen was onmogelijk zonder het verlies van alle eer die het koningschap omgaf. Het glorieuze strijden van Jan van Luxemburg straalde echter niet af op zijn Franse strijdmakers. Integendeel. Zijn optreden werd door critici van de Valois-monarchie in de jaren 1355-1360 juist gebruikt om oppositie te voeren tegen het onkundige koninklijke optreden van Jan (de Goede) II, zoon en opvolger van Philip VI.⁴² Voor Gaguin, die ruim een eeuw later aan zijn Franse geschiedenis begon en die pas in 1495 publiceerde,⁴³ deed dat er blijkbaar niet toe. Hij was onverminderd trots op 'la patrie'. Mede omdat hij een directe lijn zag tussen de Fransen van de vijftiende eeuw en de Galliërs die tegen Caesar vochten of de Franken van Karel de Grote, de historische afstand speelde geen rol.⁴⁴ Als er koningen waren die een slag hadden verloren waardoor hun heilige voorkomen net even wat minder helder straalde in de kronieken, dan was er nog geen man overboord want daardoor leken ze des te meer op de tragische helden uit de Oudheid.⁴⁵ De koningen waren volgens Guenée 'les protagonistes de drames, qui ont pour scène le

³⁹ Llobera, J.R., *The God of Modernity, the development of nationalism in Western Europe* (Oxford1996) xiii.

⁴⁰ Guenée, *Le métier*, 234.

⁴¹ Favier, *Guerre de cent ans*, 114.

⁴² Ayton, *Battle of Crécy*, 275.

⁴³ Guenée, *Le métier*, 241.

⁴⁴ *Ibidem*, 268.

⁴⁵ Guenée, *Le métier*, 283.

royaume ou l'Europe tout entière; (...) ils font l'histoire, ils sont l'histoire.'⁴⁶ Maar met die notie en deze gedachte over de rol van de koningen als de dragers van een glorieuze nationale identiteit hebben we eigenlijk al afscheid genomen van de chroniqueurs die de Honderdjarige Oorlog feitelijk te boek stelden. Zij hielden zich slechts zijdelings bezig met de interpretatie of analyse van de gebeurtenissen in dat licht. In de negentiende eeuw kwam het ideologische debat daarover pas goed op gang.

19^E eeuw: Qu'est-ce que une nation?

De Franse geschiedschrijving in de negentiende eeuw is onmiskenbaar gekleurd door de persoon en het werk van de historicus Jules Michelet (1798-1874), die niet alleen bekend staat als kind van de Romantiek, maar ook als de eerste moderne historicus van Frankrijk en daarmee 'vader van de Franse geschiedenis'.⁴⁷ Hij mag dan een modern historicus worden genoemd, zijn, niet altijd op feiten gestoelde, mening steekt hij niet onder stoelen of banken. In zijn *Histoire de France* veegt hij de vloer aan met het schandelijke optreden van de adel en de ridders tijdens de Slag bij Crécy⁴⁸. Maar hij trekt het verder dan zijn collega-historici van enkele eeuwen eerder, de kroniekschrijvers dus, hoewel hij doet alsof het ook toen al zonneklaar was: 'La bataille de Crécy révéla un secret dont personne ne se doutait: l'impuissance de ce monde féodal, qui s'était cru le seule monde militaire'.⁴⁹ Al met al was die krachteloosheid van de feodale wereld 'la grande leçon de Crécy, qui devrait lui faire comprendre qu'un autre monde a commencé'.⁵⁰ Niet zomaar een gevoelig verlies dat de voorbode was van een reeks veldslagen met een voor de Fransen keer op keer dramatisch verloop, maar een begin van 'une grande révolution sociale'.⁵¹ Uiteindelijk culmineert die sociale revolutie, die ommekeer in het denken van 'le peuple' in de, volgens Michelet, eerste mens die van de Franse natie houdt alsof het een persoon is: Jeanne d'Arc.⁵² In vogelvlucht een korte inleiding over het denken van Jules Michelet over de Honderdjarige Oorlog in het algemeen en Crécy in het bijzonder.

Het moge duidelijk zijn dat hij aan deze specifieke slag meer betekenis toedicht dan mensen als Contamine en Beaune die het conflict meer als geheel nemen. Michelet ziet het als een ijkpunt

⁴⁶ Ibidem, 284.

⁴⁷ Nora, P., *Michelet, ou l'hystérie identitaire*, in: *L'Esprit Créateur* 46:3 (2006) pp. 6-14, 6.

⁴⁸ Michelet, J., *Histoire de France, tome troisième* (Parijs 1837) 338.

⁴⁹ Michelet, *Histoire de France*, 338.

⁵⁰ Ibidem, 358.

⁵¹ Ibidem, 337.

⁵² Nora, *Michelet*, 11.

voor de omwenteling die Frankrijk als het ware uit de Middeleeuwen, de moderne tijd in katapulteert. Natuurlijk, hij geeft aan dat één leermoment voor het afscheid van het feodale systeem niet voldoende is en de adel, maar ook *le peuple*, min of meer gedwongen worden de gifbeker leeg te drinken in de vorm van zware nederlagen bij Poitiers en Azincourt. Maar dan breken toch echt betere tijden aan en kan Frankrijk op weg naar een schitterende postrevolutionaire toekomst. Daar waar Michelet dus zelf is op het moment van schrijven, want uiteindelijk draait het bij hem toch vooral om Frankrijk en Michelet zelf, waarbij de volgorde overigens niets zegt over de importantie van de twee entiteiten. In de negentiende eeuw misschien heel gewoon, maar tegenwoordig, zelfs in Frankrijk, kun je als historicus door een dergelijke houding in een kwaad daglicht komen. Het is dan ook niet vreemd dat Pierre Nora, die met zijn *Lieux de mémoire* ook een historisch monument voor Frankrijk en de Fransen oprichtte, in nauwelijks zeven pagina's afrekent met de in zijn ogen 'hysterische' Michelet. Hij maakte geschiedenis groot in het negentiende-eeuwse Frankrijk, maar het van controleerbare feiten en goed bronnengebruik gespeende werk, dat vooral wordt ingegeven door de manische toestand van de schrijver, heeft volgens Nora ook veel hardnekkige onwaarheden opgeleverd.⁵³ Dat kan zijn, maar in elk geval heeft Michelet in zijn *Histoire* één aspect van de Franse geschiedenis beter begrepen dan Nora in *Lieux de mémoire*: de uitgebreide aandacht voor de Slag bij Crécy. Nora faalt hier in mijn ogen door niet eens een 'lieu-dit' over Crécy op te nemen.

Uit dezelfde historische school als Michelet kwam filosoof, politiek theoreticus, schrijver en humanist, Ernest Renan (1823-1892) die de negentiende eeuw eveneens kleurde, maar dan op meer ideologisch gebied. Zijn verstrekkende college *Qu'est-ce qu'une nation?* uit 1882 waarin hij de nadruk legt op het wilsbesluit dat ten grondslag ligt aan het deel uitmaken van een natie, heeft het Franse discours over natievorming en nationalisme diepgaand beïnvloed. Hoewel Renan net als Michelet de geschiedenis beschouwt als een tijdlijn met een begin en een eind, kortom een teleologische visie, zijn er wel verschillen aan te geven tussen beiden. Michelet ziet geschiedenis als een magnifiek en puur menselijk melodrama met uitgesproken helden aan de ene en opzichtig geboefte aan de andere kant. Renan daarentegen is lichtvoetiger, waarmee ik uitdrukkelijk niet oppervlakkiger bedoel. Zijn geschiedenis is een komedie, met een menselijke en een goddelijke kant. Waarbij dat goddelijke (*divin*, MvD) niet moet worden opgevat als een christelijke of kerkelijke terminologie, maar veel meer het spirituele vermogen van de mensheid aangeeft. Renan blijft in zijn werk verre van de details, de feiten en de bronnen, maar bedrijft ideeën-geschiedenis met een belangrijke plaats voor 'l'esprit'.⁵⁴ Bij hem vinden we dus géén aanwijzing van een kiem van nationale identiteit

⁵³ Nora, *Michelet*, 12-13.

⁵⁴ Chadbourne, R. M., *Ernest Renan* (Washington 1968) 78.

als bijproduct van de slag bij Crécy. Wél is hij ervan overtuigd, en dat is in het kader van dit essay een belangrijke overtuiging, dat naties een betrekkelijk nieuw fenomeen zijn in de geschiedenis...⁵⁵

Een natie is volgens Renan ook een ziel (*âme*), een spiritueel principe.⁵⁶ En ook, resumeert hij aan het einde van zijn college: 'une grande solidarité, constituée par le sentiment des sacrifices qu'on a faits et de ceux qu'on est disposé à faire encore. (...) L'existence d'une nation est un plébiscite de tous les jours, comme l'existence de l'individu est une affirmation perpétuelle de vie'.⁵⁷ Dientengevolge kan een natie nooit zonder instemming van diens inwoners een ander land annexeren. En daarom wijst hij aan het begin van zijn college ook op de gevaren van historisch onderzoek voor nationaliteit, want een belangrijk element in het proces van natievorming is het vergeten ('l'oubli') en dat wordt ruw verstoord door het naar boven halen van 'les faits de violence qui se sont passés à l'origine de toutes les formations politiques, même de celles dont les conséquences ont été le plus bienfaisantes'.⁵⁸ Een grote kennis van de geschiedenis als een drempel voor de vorming van een nationale identiteit dus. Zeker in het licht van de negentiende eeuw waarin in heel Europa van regeringswege projecten voor de vastlegging van de nationale geschiedenis werden bekostigd, een opvallende stellingname. Wat overblijft is het 'kale' wilsbesluit van de individuele mens, ontdaan van ras, taal, religie, geografische omstandigheden, bij een gemeenschap te horen en zo een natie te vormen.⁵⁹ Dat wilsbesluit komt terug bij veel, vooral Franse, historici van de twintigste eeuw. Er is echter een belangrijk verschil: hun wilsbesluit lijkt zich te richten op de zo vroeg mogelijke aanwijzing van een kiem van nationale identiteit.

20e eeuw: Identité nationale au Moyen Âge: biensûr!?

De laatste decennia hebben onder anderen historici als Contamine, Allmand en Beaune zich beziggehouden met het ontkiemende zaadje van de nationale identiteit in de late middeleeuwen in Frankrijk en de rest van Europa. Maar aangezien ik het in dit paper over Frankrijk en de Honderdjarige Oorlog heb, laat ik die ontwikkelingen in de rest van het continent even voor wat ze zijn, ondanks het feit dat meerdere auteurs beweren dat er wel degelijk parallellen te trekken zijn tussen bijvoorbeeld Frankrijk, Engeland en Spanje. Dit gezegd hebbende wil ik benadrukken dat er

⁵⁵ Renan, E., *Qu'est-ce qu'une nation?* (Leiden 1994) 3.

⁵⁶ Ibidem, 27.

⁵⁷ Ibidem, 28.

⁵⁸ Ibidem, 8.

⁵⁹ Ibidem, 30.

één land is dat zich specialer en meer uitverkoren heeft gevoeld dan alle andere: Frankrijk. Tenminste, als je de Franse historici mag geloven. Hoe dan ook, de Honderdjarige Oorlog lijkt dat gevoel te hebben versterkt en bovendien exclusief aan een bepaalde, binnen territoriale grenzen herkenbare massa te hebben gebonden. Allmand signaleert in de conclusie van zijn boek over de Honderdjarige Oorlog: 'There is no doubt that the period of conflict against England witnessed a growing awareness of what constituted 'France', her national identity, her growing territorial integrity, and the authority which her rulers could exercise over her. France was now a nation, (...)'⁶⁰ En het was niet alleen een van de eerste, zo niet dé eerste natie, maar het maakte ook nog eens aanspraak op het hebben van 'de meest christelijke koning van Europa' zoals Colette Beaune in *Naissance de la nation France* uitgebreid beschrijft.⁶¹ Die overtuiging droeg volgens haar voor een belangrijk deel bij aan het gevoel uitverkoren te zijn en die uitverkorenheid werkte op zijn beurt weer samenbindend voor de hele natie. En zo valt de geschiedenis van de natie samen met de geschiedenis van de dynastieke monarchie.⁶² Ook Beaune hecht, net als Allmand, grote waarde aan de crisisperiode van het koninkrijk tijdens de Honderdjarige Oorlog die beslissend was voor de langzame constructie van het nationale Franse gevoel in de middeleeuwen.⁶³ Zonder dat ze het met zoveel woorden zegt kun je daaruit destilleren dat veldslagen met een voor de Fransen dramatische afloop, als die bij Crécy, Poitiers en Azincourt de vorming van een nationale identiteit een beslissend duwtje in de rug hebben gegeven. Het belang van veldslagen voor de Fransen wordt veelzeggend uitgedrukt door Anne-Aurore Inquimbert in haar recensie van het boek van Gerard Blier *Les grandes batailles de l'histoire de France: leur trace dans la mémoire collective*: 'Au bilan, cette typologie des grandes batailles nous rappelle combien l'histoire « de la guerre » tient une place fondamentale dans la culture française.'⁶⁴ En van cultuur is het een kleine stap naar identiteit, nationale identiteit in het geval van oorlogen en de veldslagen die daarin worden uitgevochten. Blier: 'Comme les autres nations, la France a été et reste marquée par les conséquences des conflits armés qui se sont succédé au cours des siècles.'⁶⁵ Een beetje een schot voor open doel en wat minder hoogdravend dan de redeneertrant van Beaune en zeker Guenée, maar daarom niet minder waar of toepasselijk. Het gaat hier tenslotte om de waardering van de Slag bij Crécy. Aangezien die veldslag niet op zichzelf stond, maar onderdeel was van die lange oorlog tussen Frankrijk en Engeland met navenante gevolgen, voel ik me genoodzaakt (door een gebrek aan literatuur met Crécy als enig onderwerp in

⁶⁰ Allmand, *Hundred years war*, 171.

⁶¹ Beaune, *Naissance de la nation France* (Parijs 1985) 207-229.

⁶² Ibidem, 338.

⁶³ Beaune, *Naissance de la nation*, 339.

⁶⁴ Inquimbert, URL :<http://rha.revues.org//index7004.html> Geraadpleegd op 22-08-2010. 'Concluderend herinnert de typologie van de grote veldslagen ons eraan hoe de geschiedenis 'van de oorlog' een essentiële plek inneemt in de Franse cultuur'.

⁶⁵ Blier, *Grandes batailles*, 1.

combinatie met de vraag naar het ontstaan van een nationale identiteit) wat meer buiten die specifieke veldslag te treden en de beslissende invloed van de Honderdjarige Oorlog als geheel op de Franse natievorming te projecteren.

Philippe Contamine, heden ten dage *éminence grise* in de middeleeuwse geschiedenis stelt bij monde van Ernst Kantorowicz aan het begin van zijn kraakheldere *'Mourir pour la patrie'* dat de notie van 'la patrie', het vaderland, voor strijders van de hoogste tot de laagste rangen in de loop van de laatste eeuwen van de middeleeuwen weer belangrijk werd.⁶⁶ Uit het woordje 'weer' (Contamine schrijft: 'une sensible renaissance au cours des deux ou trois siècles du Moyen Age', MvD) moeten we afleiden dat Contamine suggereert (hij legt het verder niet uit) dat er, voorafgaand aan de periode direct vóór de wedergeboorte van de notie 'patrie', al zoiets heeft bestaan. Die suggestie vind ik niet overtuigend. Ik kan nog met opgeruimd gemoed meegaan met de bewering dat de notie 'vaderland' vanaf pakweg de dertiende eeuw een rol begint te spelen, maar veel eerder zoiets signaleren lijkt me wensdromerij. Maar Contamine is natuurlijk niet over één nacht ijs gegaan, want enkele pagina's daarna plaatst hij een belangrijke kanttekening bij zijn eerder uitspraak. 'La patrie' was maar één element uit de militaire ethiek en niet eens het belangrijkste. Nog in het midden van de veertiende eeuw (rond de Slag bij Crécy dus) waren de twee grootste motieven om zich in een oorlog te storten het behalen van eer en (geldelijk) gewin: 'le double désir pour tout chevalier (...) de la réussite matérielle et de la gloire.'⁶⁷ Desalniettemin staat het voor Contamine als een paal boven water dat de grote omwentelingen die zich tijdens de Honderdjarige Oorlog voltrokken bepalend waren voor 'l'éveil de la conscience nationale Française' en onmiskenbare veranderingen met zich meebrachten 'dans la phraséologie, dans l'idéologie, dans les comportements.' De Engelsen werden niet langer gezien als legitieme erfgenamen die hun recht kwamen opeisen: angst, haat en in het minste geval wantrouwen waren de emoties die de omgangsvormen opzichtig bepaalden. Allemaal tekenen die er volgens Contamine op wijzen dat de nationale identiteit in die periode geboren werd in het Franse koninkrijk.⁶⁸

Hoe anders ziet de Engelse historicus Graham Robb dat. In zijn boek *De ontdekking van Frankrijk* beschrijft hij aan de hand van talloze voorbeelden het leven van de inwoners van Frankrijk en de manier waarop er vanaf het einde van de zeventiende eeuw geprobeerd is één land van Frankrijk te maken. Robb ziet vooral een ongelofelijke hoeveelheid verschillen die het land in zijn ogen veel meer kenmerken dan de idee van eenheid en nationale identiteit zoals die door Contamine en Beaune wordt gepropageerd. 'De miljoenen zonder gezicht die dit uitgestrekte en grotendeels

⁶⁶ Contamine, Ph., *Mourir pour la patrie Xe – XXe siècle*, in: Nora, P., (red.) *Les lieux de mémoire, tome II La Nation - Héritage, historiographie, paysages* (Parijs 1986) 11-43, 11.

⁶⁷ Contamine, *Mourir pour la patrie*, 17.

⁶⁸ Ibidem, 19.

onontdekte land bewoonden, hoorden thuis in een vroeger stadium van beschaving dan de ongeveer driehonderd mensen die gewoonlijk op de lijst van acteurs staan die een rol spelen in de Franse geschiedenis van de achttiende en negentiende eeuw. (...) Maar zij waren uiteindelijk wel de inwoners van Frankrijk.⁶⁹

Natuurlijk, Robb heeft het in dit fragment over vier of vijf eeuwen later dan de Honderdjarige Oorlog. Maar dat lijkt me geen reden de boodschap direct bij het oud vuil te zetten. Wat hij hier namelijk signaleert is een diepe kloof tussen de hyperkleine elite, die een rol speelt in de Franse geschiedenis en zo de beeldvorming over dit land op een geweldige manier weet te bepalen, en de rest van 'de Fransen'. Llobera zegt iets vergelijkbaars, hoewel hij aan het einde van de Middeleeuwen wel degelijk een kiem van natievorming meent te herkennen: '...the idea of France had found expression in a single state (although not a unitary one) and in a sense of national identity (limited, I hasten to add, to a small group of people).'⁷⁰ Dat verreweg het grootste deel van de inwoners van Frankrijk volkomen andere levensgewoonten en dus ook ideeën had dan de driehonderd van Robb, maakt hij vele honderden bladzijden lang duidelijk met behulp van een overstelpende hoeveelheid bronnen. Daarmee heeft hij overigens, mogelijk onbedoeld, een boek geschreven in de beste traditie van Johan Huizinga's *Herfsttij der Middeleeuwen*, die in zijn monumentale werk aannames doet, stellingen poneert en die vervolgens schraagt met een karrenvracht aan voorbeelden. Argumenteren volgens de huidige wetenschappelijk-historische standaard, is, net als voor Huizinga, niet zijn belangrijkste middel voor overtuiging. De voorbeelden die Robb gebruikt schetsen een ander, werkelijker voor mijn part, beeld van Frankrijk dan de invloedrijke elite, ons argeloze historici en leken, bedoeld of onbedoeld, heeft willen doen geloven. Terugkomend op het belang van dit citaat voor de beantwoording van mijn vraag over de vorming van een nationale identiteit als bijproduct van de Honderdjarige Oorlog, stel ik vast dat het aannemelijk is dat in 1346 en de daaropvolgende bijna anderhalve eeuw (en verder, maar dit terzijde, MvD) een vergelijkbaar kleine elite het beeld van Frankrijk bepaalde. Ook toen was er een levensgrote kloof tussen die kleine groep en het grote grauw. Is het dan denkbaar, zoals onder andere Beaune en Contamine beweren, dat ideeën over nationale identiteit en het daarvan onderdeel uitmaken zich als een olievlek over het hele Laatmiddeleeuwse Frankrijk verspreidden? Het lijkt me op zijn zachtst gezegd sterk.

Robb keert zich fel tegen de politieke geschiedenis die een volgens hem veel te eenvoudig antwoord geeft op de vraag wie de inwoners van Frankrijk nu eigenlijk waren, namelijk dat zij allen tot dezelfde natie behoorden. Onzin: 'Frans zijn was niets om trots op te zijn, laat staan de grondslag

⁶⁹ Robb, G., *De ontdekking van Frankrijk* (Amsterdam 2008), 33

⁷⁰ Llobera, J.R., *The God of Modernity, the development of nationalism in Western Europe* (Oxford 1996) 57,58

van een gemeenschappelijke identiteit. Halverwege de negentiende eeuw hadden weinig mensen ooit een kaart van Frankrijk gezien en de meesten hadden nooit gehoord van Karel de Grote of Jeanne d'Arc. Frankrijk was in feite een land vol vreemdelingen'.⁷¹ Kleine groepen vreemdelingen die 'hoorden bij een stad, een voorstad, een dorp of een familie, niet bij een natie of een provincie.'⁷² En als klap op de vuurpijl doet Robb kond van het feit dat tegen het einde van de achttiende eeuw zo'n twee derde van het landoppervlak van Frankrijk minder dan driehonderdvijftig jaar Frans was geweest wat tot gevolg had 'dat er geen diepgeworteld besef van nationale identiteit was.'⁷³ Voor de Revolutie werd de naam 'Frankrijk' vaak alleen gebruikt voor het Île de France, de kleine paddestoelvormige provincie rond Parijs'⁷⁴ Daarom was er meer dan politieke wil voor nodig 'om dit krioelende continent van microscopisch kleine rijkjes (de 'pays', MvD) samen te doen smelten tot een enkele natie.'⁷⁵ Robb heeft een heel andere notie van het begrip 'pays' dan Contamine die erop wijst dat 'le pays' het oud-Franse woord is voor 'la patrie'.⁷⁶ Volgens Robb verwijst het woord ' niet naar de abstracte natie, maar naar het tastbare, voorouderlijke gebied dat mensen als hun thuis beschouwden. ... Het pays was, meer dan de staat, het vaderland van de (achtergebleven) boerenbevolking'.⁷⁷ Concluderend kunnen we stellen dat het laatste woord nog niet is gezegd over de nationale eenheid van Frankrijk en vanaf welke periode de vorming van een nationale identiteit een aanvang neemt. Wel belangrijk om te constateren is dat er met Robb iemand is opgestaan die een alternatieve weg bewandelt (befietst in zijn geval) om zo een ander beeld van het historische Frankrijk te schetsen dan 'normaalgesproken' door historici wordt gedaan. Op zijn minst is het interessant om die betoogtrant te volgen. Het is niet misselijk wat 22.000 kilometer kriskras door Frankrijk fietsen en vier jaar bronnenstudie uiteindelijk oplevert.

De belangrijke vraag die na dit hoofdstuk onbeantwoord blijft is niet gesteld, maar dient wel gesteld te worden, ondanks het feit dat beantwoording niet zal volgen omdat dat een essay op zichzelf zou worden. De vraag is de volgende: Wat zijn de drijfveren van de voorstanders van de situering van de kiem van de Franse nationale identiteit in de (Late) middeleeuwen? Ik ben er nog niet achtergekomen, maar ben vast van plan dat uit te zoeken. Het is een, niet geheel van ideologische vooringenomenheid gespeende, intrigerende kwestie, waar ik in mijn conclusie

⁷¹ Robb, *Ontdekking van Frankrijk*, 39.

⁷² Ibidem, 40.

⁷³ Als we voor het 'eind van de achttiende eeuw' het jaartal 1780 nemen, betekent dat dat ten tijde van de Slagen bij Crécy en Poitiers en zelfs die bij Azincourt, twee derde van het huidige Frankrijk nog niet Frans was. Hoe konden deze niet-Fransen dan een nationale identiteit koesteren zoals Beaune, Contamine en anderen beweren?

⁷⁴ Robb, *Ontdekking van Frankrijk*, 40.

⁷⁵ Ibidem, 66.

⁷⁶ Contamine, *Mourir pour la patrie*, 17.

⁷⁷ Robb, *Ontdekking van Frankrijk*, 45.

overigens wel een voorschat op neem. Robb heeft duidelijk andere ideologische veren en de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat vooringenomenheid ook bij hem een rol zal spelen.

Conclusie

Nationalisme en nationale identiteit zijn een uitvinding van de negentiende eeuw en moeten dat vooral blijven. Historici die het als hun taak zien nationalisme, of een proto-variant daarvan, vele eeuwen eerder zijn kop op te laten steken maken zich, in de meeste gevallen, schuldig aan op zijn onschuldigt *hineininterpretieren* en op zijn gevaarlijkst ideologisch tromgeroffel overgoten met een academisch sausje. De wens rode lijnen in de geschiedenis aan te kunnen wijzen is op zich niet vreemd; enig houvast is tenslotte nooit weg in de onuitstaanbaar lange reeks onoverzichtelijke toevalligheden die de geschiedenis van de mensheid in grote mate kenmerkt. Ja, ook dat is een (bijna) ideologische uitspraak, maar in elk geval één die kwalijke gevolgtrekkingen tot een minimum beperkt. Invloed uitoefenen op toeval is tenslotte voorbehouden aan bestudeerders van astrologie, glazen bollen en ingewanden van vogels wat tegenwoordig niet meer wordt gewaardeerd als serieus te nemen wetenschap. Heeft de Honderdjarige Oorlog in het algemeen en de Slag bij Crécy in het bijzonder dan niets betekend voor de vorming van de nationale identiteit van Frankrijk? Het antwoord op die vraag is, blijkt uit het voorafgaande, volstrekt dubbelzinnig: ja en nee. Allereerst het 'ja'.

Als er al sprake is van een prille vorm van een Franse nationale identiteit in de (Late) Middeleeuwen dan is die op het conto te schrijven van Noord-Franse chroniqueurs die hun professie uitoefenden in of althans betrekkelijk dichtbij de invloedssfeer van het Valois-hof in Parijs. In de rest van het huidige Frankrijk is het op dit gebied opvallend stil. Niet voor niets duiken bij alle door mij geraadpleegde boeken over de Honderdjarige Oorlog, of het nu Favier, Ayton, Sumption of Contamine is, telkens weer dezelfde namen op: Froissart, Jean le Bel, de schrijver van de *Chronique des quatre premiers Valois* en, iets later, Gaguin. In de rest van het in naam Franse koninkrijk of 'la France éternelle' doet die Franse identiteit er nog helemaal niet toe. Mogelijk omdat Frankrijk, zoals Robb beweert, tot diep in de negentiende in de 'hearts and minds' van zijn bewoners simpelweg niet bestond: 'Dit land dat nooit als land bedoeld is.' Hoe komt het dat de idee van het eeuwige Frankrijk met die directe lijnen naar het begin van de jaartelling, aan het einde van de twintigste eeuw nog zo opgeld doet? Als we Robbs redeneertrant volgen (en niet alleen de zijne, ook Llobera noemt een kleine elite als richtinggevend in de beeldvorming) komt die overtuiging van een klik van enkele honderden machtsdragers, invloedrijke intellectuelen en historici die eeuwenlang het beeld van

Frankrijk als eenheid hebben uitgevent. Laten wij nu net de woorden en daden van deze groep tot ons nemen, herkauwen en uitentreuren heropschrijven en hertvertellen. Door die dynamiek verliezen we maar al te gemakkelijk de blik op dat andere Frankrijk, dat wordt gevormd door de mensen die er historiografisch gezien niet toe doen, maar wel verreweg het grootste deel van dat 'land' uitmaken. In hen, in de massa, moet de nationale identiteit zijn geworteld, anders is er sprake van een groepsidentiteit en daar hebben we het hier niet over. De massa, Renan gebruikt tenslotte niet voor niets het woord 'plebisciet', is de drager van de nationale identiteit en houdt die levend en verandert of strijdt voor haar behoud, al naar gelang 'Die Lauf der Dinge'. In het geval van Frankrijk is dit nationale proces nog betrekkelijk jong volgens Renan en Robb. Aanzienlijk jonger in elk geval dan Allmand, Contamine en andere pleitbezorgers van het middeleeuwse ontwaken van de Franse natie willen doen geloven. De bronnen die zij aanhalen om hun stelling kracht bij te zetten lijken echter niet alleen overtuigend, ze zijn dat ook. Maar wel met een in mijn ogen belangrijke kanttekening: dat de schrijvers van die bronnen voor een kleine groep mensen schreven die zich inderdaad in die nationale identiteit herkende en zich vereenzelvigde met het idee van 'la patrie'. Verder dan die kleine groep ging die vereenzelving niet. Voor een belangrijk deel lag de oorzaak van die zeer beperkte inktvlekwerking aan de fysieke en geestelijke ondoordringbaarheid van Frankrijk qua natuur, qua bereikbaarheid, qua taal, qua vooroordelen onder bevolkingsgroepen, waardoor mensen, maar zeker ideeën en overtuigingen, zich uiterst langzaam over de bevolking verspreidden.

Alle belangrijke momenten in het leven: geboorte, huwelijk en dood, speelden zich voor verreweg het grootste deel van de bevolking af binnen een straal van maximaal twintig kilometer (en dan ben ik nog genereus). Hoe moeten deze mensen, de grootste gemene deler dus, ooit overtuigd zijn geweest van hun Franse identiteit? Een concept dat er voor hen eenvoudigweg niet toe deed. Manders beweert in zijn essay over de Slag bij Azincourt als mogelijke vruchtbare bodem voor de ontluikende Engelse nationale identiteit, dat er wel degelijk sprake was van iets als een nationale identiteit, of dan toch tenminste een gevoel of een idee daarover. Echter, en nu paraphraseer ik: men had er simpelweg de woorden niet voor. En de woorden die men wél had zijn nu voor ons moeilijk te herkennen als uitingen van die gevoelens en gedachten.⁷⁸ Op het eerste gezicht een overtuigend argument, maar toch gaat de redenering mank. Is het niet vreemd dat een gevoel of een idee van een begrip dat door velen gekend wordt en waar men vertrouwd mee is, dat in het maatschappelijk leven dus een rol speelt, geen naam zou hebben? De vraag stellen is hem beantwoorden. Ja, dat is

⁷⁸ Manders, H., *Azincourt en de opkomst van Engels nationalisme* (Utrecht 2010) 26: De gebezigde terminologie is niet makkelijk herkenbaar als nationaal sentiment en staat in schril contrast met de ronkende nationalistische propaganda die de afgelopen tweehonderd jaar bij tijd en wijle opgeld heeft gedaan. Zoals Barbie stelt waren de vijftiende eeuwse geschiedschrijvers '*content to express themselves within the limiting terminology already at their disposal*'

vreemd. Net zoals het vreemd zou zijn dat pas in de vijftiende eeuw een woord werd gesmeed voor iets als een harnas, terwijl dat al twee eeuwen eerder een gangbaar oorlogstuig was. Er was geen nationale identiteit, noch een idee daarover. En dat was niet omdat de middeleeuwen er geen woorden voor hadden, of dat ze er misschien wel woorden voor hadden maar dat wij die woorden niet (meer) herkennen als uitingen van die nationale idee, maar simpelweg omdat er voor de grote massa niet zoiets bestond als een nationale identiteit. Zegbaar, noch onzegbaar.

Het ja en het nee van de vorming van de Franse identiteit in enkele regels samenvattend sluit ik graag af met één van Frankrijks zonen, één van haar grootste auteurs die de zware geschiedenis van dit (in mijn ogen op soms jaloersmakende grote voet levende) land moeiteloos lijkt te kunnen dragen: Victor Hugo.

Gloire à notre France éternelle! - Gloire à ceux qui sont morts pour elle! -
Aux martyrs! aux vaillants! Aux forts!

Uit: Les Chants du crépuscule (1835)

Si j'étais Dieu le Père, et si j'avais deux fils, - Je ferais l'aîné Dieu, le second roi de France.

Uit: Hernani (1830)

M. van Dijk

Utrecht, Oktober 2010

Literatuurlijst

Primaire bronnen

Buchon, J.A.C. (red.), *Les Chroniques de Sire Jean Froissart* (Parijs 1867)

Diller, G.T. (red.), *Chroniques de Jean Froissart* (Geneve 1991)

Guibal, G., *Histoire du sentiment national en France pendant la Guerre de Cent Ans* (Parijs 1875)

Luce, S. (red.), *Chronique des quatres premiers Valois (1327-1393)* (Parijs 1862)

Michelet, J., *Histoire de France, tome troisieme* (Parijs 1837)

Polain, M. L., (red.) *Les vrayes chroniques de messire Jehan le Bel* (Brussel 1863)

Renan, E. *Qu'est-ce qu'une nation?* (Leiden 1994)

Secundaire bronnen

Allmand, C.T., *The hundred years war, England and France at war c.1300-c.1450* (Cambridge 2001)

Allmand, C.T., *Lancastrian Normandy 1415-1450, The history of a Medieval occupation* (Oxford 1983)

Ayton, A. en Preston, P., *The Battle of Crécy, 1346* (Woodbridge 2007)

Baume, A., *The loss of Normandy: context and consequences*, in: Bourgne, F., Carruthers, L.M., Sancerly, A., *Un espace colonial et ses avatars Naissance d'identités nationales: Angleterre, France, Irlande (Ve-XVe siècles)* (Parijs 2008)

Beaune, C., *Naissance de la nation France* (Parijs 1985)

Blier, G., *Les grandes batailles de l'histoire de France* (Parijs 2009)

Chadbourne, R. M., *Ernest Renan*, (Washington 1968)

Contamine, Ph., *Mourir pour la patrie Xe – XXe siècle*, in: Nora, P., (red.) *Les lieux de mémoire, tome II La Nation - Héritage, historiographie, paysages* pp 11-43 (Parijs 1986)

Corbin, A. (red.), *1515 et les grandes dates de l'histoire de France, revisitées par les grands historiens d'aujourd'hui* (Parijs 2005)

Favier, J., *La guerre de cent ans* (Parijs 1980)

Guenée, B. (red.), *Le métier d'historien au Moyen Age* (Parijs 1977)

Llobera, J.R., *The God of Modernity, the development of nationalism in Western Europe* (Oxford 1996)

Manders, H., *Agincourt en de opkomst van Engels nationalisme* (Utrecht 2010)

Moeglin, J-M., *Froissart, le métier d'historien et l'invention de la Guerre de Cent Ans*, in: Romania: Revue trimestrielle consacrée a l'étude des langues et des littératures romanes, 124:3-495-496 (2006) pp. 429-470

Nora, P., *Michelet ou l'hystérie identitaire* in: L'Esprit Créateur 46:3 (2006) pp. 6-14

Prestwich, M., *Armies and warfare in the Middle Ages, The English experience* (New Haven 1996)

Robb, G., *De ontdekking van Frankrijk* (Amsterdam 2008)

Sumption, J., *The Hundred Years War, Volume I: Trial by Battle* (Londen 1990)

Internet

<http://www.crecyenponthieu.com/> Geraadpleegd op 26-08-2010.

Inquimbert, Anne-Aurore « Gérard Blier, *Les grandes batailles de l'histoire de France* » *Revue historique des armées*, 259 | 2010, [En ligne], mis en ligne le 05 mai 2010.

URL :<http://rha.revues.org//index7004.html>. Geraadpleegd op 22 augustus 2010.

Beeldmateriaal

Coppola, F. F., *Apocalypse Now Redux* (Amsterdam 2005)

Recensies

Verschillende sites als 'International Medieval Bibliographies', 'Omega' en tijdschriften als 'Journal of Medieval History', 'English Historical Review', 'American Historical Review', 'French Studies', 'Cahiers de Recherches Médiévales et Humanistes' en andere heb ik gebruikt voor recensies van de boeken uit mijn literatuurlijst. Die heb ik niet afgedrukt, maar zijn wel bij ondergetekende op te vragen.